

та індустрію туризму відповідно до макрорегіональних європейських стандартів. Укріплення правової бази туризму, визначена пріоритетність розвитку внутрішнього і стимулювання іноземного туризму, певні зрушення на шляху розбудови матеріально-технічної бази і інфраструктури призвели до того, що протягом перших років XXI ст. на фоні загального зростання чисельності туристів потоки іноземного та зарубіжного туризму майже зрівнялися. Водночас сучасний етап характеризується відносно незначною участю країни у світовому туристичному процесі і переважанням експорту туристичних послуг. Мотиваційними цінностями для розвитку внутрішнього та іноземного туризму залишається класичне поєднання природних і культурно-історичних ресурсів, посилене етно-релігійною самобутністю регіонів країни.

Україна на ринку міжнародного туризму виступає поки що як країна-генератор туристичних потоків. Основні обміни країна здійснює в межах субрегіонального ринку з країнами-сусідами Росією, Молдовою, Білоруссю, Польщею, Угорщиною, Словаччиною, які виступають і як генератори основних туристичних потоків в країну і як реципієнти для українських туристів. На сусідські обміни припадає в середньому за останні роки біля 65 % від загального обсягу міжнародних туристичних потоків.

УДК 911.3

На національному ринку туристичних послуг прослідковуються дві тенденції: а) регіоналізації, оснований на територіальному поширенні туристичної діяльності завдяки місцевій ініціативі, яка є наслідком формування попиту та його задоволення шляхом реалізації підприємницької діяльності на певних територіях (відкриття туристичних підприємств, активізація підприємств, що надають послуги розміщення та екскурсійних бюро), проведення регіональної туристичної політики аквізиції туристів; б) децентралізації туристичної діяльності, яка проявляється у відкритті філій, спробах формування мереж на франчайзингових умовах, наслідком чого стало територіальне поширення туризму, розширення мережі туристичних пунктів та центрів, виробничі (переважно інформаційні, фінансові та розподільчі) зв'язки між якими стають основою формування місцевих територіальних ринків різного типу, спеціалізації та масштабів.

Висновки. Глобалізаційні тенденції світового туристичного процесу в Україні проявляються в зростанні динаміки туристичних потоків та в поглибленні регіональної спеціалізації на базі концентрації туристичної діяльності, у формуванні системи місцевих туристичних ринків.

Надійшла до редколегії 10.09.2010

К. Мезенцев, д-р геогр. наук, Н. Мезенцева, канд. геогр. наук

ЗОВНІШНІ ТРУДОВІ МІГРАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАЙНЯТОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Охарактеризовано основні риси функціонування ринку праці України щодо зайнятості, безробіття, попиту і пропозиції робочої сили, напруженості на ринку праці, поширення неформальної зайнятості. Проаналізовано зовнішні трудові міграції з України. Виявлено причини та соціально-економічні проблеми, зумовлені відтоком робочої сили за межі України. Висвітлено особливості та напрямки нелегальної міграції до України.

The main features of the Ukrainian labor market operation in concern of employment, unemployment, supply and demand of labor, tension in the labor market, and spread of the informal employment are characterized. External labor migration from Ukraine is analyzed. The reasons and socio-economic problems caused by outflow of labor from Ukraine. The features and directions of illegal migration to Ukraine are exposed.

Постановка проблеми. З 1991 року в Україні почав формуватися ринок праці. Його становлення відбувалося під впливом організаційно-правових, економічних, соціальних та психологічних факторів. Формування ринку праці відбувалося в умовах перманентних економічних реформ, формування багатоваріантних відносин власності, розшарування населення за рівнем доходів тощо. Саме тому ринку праці України притаманні як закономірні, так і специфічні риси та тенденції розвитку.

Специфічними особливостями ринку праці України є високий рівень зайнятості у неформальному секторі та значний потік трудових мігрантів за кордон. При цьому трудові міграції в Україні суттєво впливають на загальний обсяг пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці, якісний і професійний її склад. Проблемою для ринку праці України є еміграція висококваліфікованої робочої сили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми зовнішніх трудових міграцій України висвітлювалися у працях економістів, соціологів, психологів. Окремі суспільно-географічні аспекти проблеми розглянуто в працях О. Хомри, Е. Лібанової. Однак ступінь їх соціо-економіко-географічного осмислення залишається недостатнім.

Постановка завдання. Саме це зумовило необхідність написання даної статті. Її метою є аналіз специфічних рис функціонування ринку праці України, які зумовлюють значні масштаби зовнішніх трудових міграцій українців, що породжує суттєві соціально-економічні проблеми в державі.

Виклад основного матеріалу.

1. Специфіка зайнятості на ринку праці України.

За період 1991-2008 рр. мала місце стійка тенденція

зменшення загальної кількості зайнятих в Україні. Кількість зайнятих скоротилася з 25,4 млн. осіб у 1990 році до 20,97 млн. осіб у 2008 році, тобто більш ніж на 17 %. Відбулися зміни щодо структури зайнятості населення за формами власності: 34 % зайняті на підприємствах державної форми власності, 36 % – колективної, 30 % – приватної. Рівень зайнятості населення в Україні як у працездатному віці, так і у віці 15-70 років є достатньо високим і має тенденцію до постійного підвищення.

Постійно відбувається перерозподіл робочої сили між видами діяльності. Стабільним є поступове перемищення працівників виробничих галузей до сфери послуг. Порівняно з 1991 роком кількість зайнятих у промисловості, сільському господарстві скоротилася удвічі. За той же період кількість зайнятих у фінансуванні, кредитуванні і страхуванні, апараті органів державного і господарського управління збільшилася удвічі.

На ринку праці України зафіксовано низький рівень зареєстрованого безробіття. До 1999 року рівень безробіття зростав у всіх регіонах, досягши найвищого значення – 4,3 %. Найвищими темпами рівень безробіття зростав в Чернігівській, Сумській, Житомирській, Рівненській, Волинській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях. З 1999 року рівень зареєстрованого безробіття знижувався і у 2008 році склав 2,9 %.

Найнижчі показники рівня зареєстрованого безробіття характерні для м. Київ, Одеської, Харківської, Донецької областей. Загрозлива ситуація у Тернопільській, Рівненській, Чернівецькій, Черкаській, Кіровоградській, Волинській, Вінницькій, Івано-Франківській областях.

Офіційно визначений відносно невисокий рівень безробіття в Україні не відповідає реальній ситуації на ринку праці внаслідок існування неповної зайнятості працюючих (прихованого безробіття) у вигляді неоплачуваних адміністративних відпусток та скороченого робочого часу. Такі негативні процеси активізуються в періоди економічних криз. Так, в результаті світової економічної кризи 2008 року кількість працюючих у режимі скороченого робочого дня (тижня) в Україні зросла вдвічі. Насамперед, це характерно для галузей промисловості, будівництва, транспорту, а за територіальним розподілом – для Запорізької, Луганської, Полтавської, Волинської, Сумської та Хмельницької областей.

Рівень безробіття, визначений за методологією МОП, щороку вдвічі перевищував рівень зареєстрованого безробіття (наприклад, 6,4 % до 2,9 % у 2008 році). Регіональний розподіл є таким: найнижчі показники рівня безробіття характерні для Києва, Одеської, АРК, Дніпропетровської, Донецької Київської та Харківської областей, найвищі – для Чернівецької, Тернопільської, Житомирської, Рівненської, Волинської, Кіровоградської, Херсонської та Черкаської областей. Регіональна диференціація показників офіційно зареєстрованого рівня безробіття та визначеного за методологією МОП має подібні тенденції. Найнижчі показники рівня безробіття характерні для високоурбанізованих територій, промислових регіонів, приморських територій, найгірші – для регіонів аграрно-промислової спеціалізації.

В Україні вищий рівень зареєстрованого безробіття серед жінок: 3,8 % проти 2,1 % безробітних серед чоловіків у 2008 році. Найсуттєвіші такі відмінності у Києві, АРК, Донецькій, Луганській, Одеській та Харківській областях. Водночас показники рівня безробіття серед чоловіків і жінок, визначені за методологією МОП, свідчать про фактичну відсутність гендерних відмін і, навіть, незначне переважання числа безробітних чоловіків (6,6 % безробітних чоловіків до 6,1 % жінок).

В Україні суттєві відмінності рівня безробіття щодо ступеня урбанізованості території. У містах він був вищим до 1999 року. Починаючи з 2000 року в містах рівень безробіття суттєво знижувався, а у сільській місцевості, навпаки, підвищувався. У результаті рівень безробіття у сільській місцевості удвічі перевищує показник міських поселень. Визначені за методологією МОП показники рівня безробіття міських і сільських жителів, навпаки, свідчать про вищий рівень безробіття у містах та наявну тенденцію до скорочення розриву між ними (у 2008 році рівень безробіття у містах оцінювався у 6,7 %, в сільській місцевості – 5,70 %).

Для ринку праці України характерна невідповідність попиту і пропозиції робочої сили. Навантаження на одне вільне робоче місце зросло до 1999 року до максимального показника 30 чол. З 2000 року до 2008 року спостерігалось щорічне зниження цього показника у всіх регіонах. У 2008 році навантаження на одне вільне робоче місце зросло і складало 10 чол. Найвищим воно є серед працівників без спеціальної підготовки та службовців. У регіональному розрізі найкраща ситуація у м. Київ (навантаження на одне вільне робоче місце дорівнює 0,4 чол.). Незначним є цей показник у Донецькій, Луганській, Харківській та Дніпропетровській областях, АРК. Несприятлива ситуація склалася у Тернопільській, Рівненській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Волинській, Хмельницькій та Черкаській областях.

В Україні поширена неформальна зайнятість населення, в якій задіяно 21,8 % населення до всього зайнятого населення. Неформальна зайнятість найбільш характерна для сільської місцевості. В 2008 році 47,9 % сільських жителів до загальної кількості зайнятих у сільській місцевості працювали в неформальному секторі. Найбільша кількість зайнятих у неформальному секторі економіки характерна для сільського господарства (65,6 %), торгівлі та будівництва (по 13,0 %). Розподіл зайнятих у неформальному секторі за регіонами показано на рис. 1.

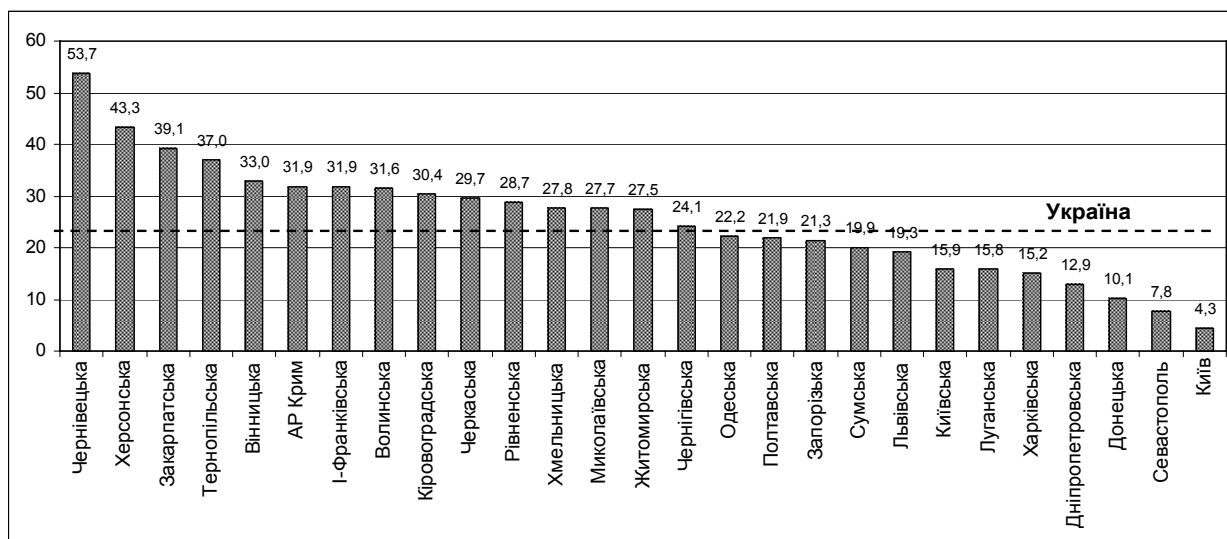

Рис. 1. Рівень участі населення, зайнятого у неформальному секторі економіки за регіонами (у % до всього зайнятого населення)

2. Зовнішні трудові міграції України. Трудові міграції є невід'ємною частиною розвитку сучасного суспільства, фактором соціально-економічних трансформацій, що може мати як стимулюючий, так і негативний вплив.

Масштаби міжнародної трудової міграції точно оцінити проблематично. В Україні відсутня система реального обліку трудових мігрантів. Щодо легальних мігрантів, то

використовуються різні показники, різні методи ведення статистичних баз даних, тому різні джерела по-різному оцінюють кількість трудових мігрантів. Щодо оцінки обсягів нелегальної трудової міграції, то наявні лише експертні оцінки та результати опитувань, опосередковані оцінки органів правопорядку. Отже, достовірні дані щодо обсягів зовнішньої трудової міграції з України відсутні.

Кількість українських трудових мігрантів у світі оцінюється від 1,5 до 7 млн. осіб. Офіційно у 2007 році працевлаштовано за кордоном 72,2 тис.

Якщо вважати, що за кордоном працює 1,5-2 млн. українців, то це складає 0,75-1,5 % мігрантів світу, 1,5-2,0 % трудових мігрантів світу, 6,7-8,9 % економічно активного населення України. Якщо ж зважати на оцінки у 7 млн. осіб, то тоді виходить, що третина економічно активного населення України працює за кордоном. Це не відповідає дійсності.

Мотиви зовнішньої трудової міграції українців є економічними та соціально-психологічними. До економічних відносяться:

- ✓ низька зарплата в Україні, недооцінка вартості робочої сили (нижчий рівень оплати тієї ж роботи), розрив в оплаті праці топ-менеджерів та вчителів, лікарів тощо;
- ✓ безробіття, відсутність джерел доходу, складність розв'язання матеріальних проблем в Україні;
- ✓ бажання забезпечити добробут дітей, надати їм освіту;
- ✓ нерозвиненість малого бізнесу в Україні (відсутність дешевих кредитів, податковий тиск, складність реєстрації підприємств тощо);
- ✓ незадоволеність попиту на робочу силу в країнах притягання трудових мігрантів з України, особливо на будівництві, у сільському господарстві, сфері послуг, відплив місцевої робочої сили з таких країн в інші, нестача фахівців певних спеціальностей.

До соціально-психологічних мотивів належать:

- ✓ дискомфорт від загальної політичної та економічної нестабільності в Україні (у тому числі негативні інфляційні очікування);
- ✓ безперспективність та безправність жителів сільської місцевості;
- ✓ етнічні, культурні, родинні зв'язки;
- ✓ "суспільна мода" на міграцію, позитивний імідж трудового мігранта, приклад інших;
- ✓ втеча від соціально-побутових проблем, виховання дітей;
- ✓ зростання добробуту населення, бажання мати прислугу, небажання обіймати неprestижні посади в країнах притягання трудових мігрантів-українців.

Процес трудової міграції українців порівняно із стихійністю 1990-х рр. стає більш керованим. Початок 1990-х рр. характеризувався "прозорістю" українських кордонів, відсутністю національного законодавства у сфері міграцій. З часом характер трудової міграції змінився: "човників" змінили "гастарбайтери"; зросла тривалість перебування (у 1990-х понад місяць працювали менше 20 % мігрантів, нині в середньому мігранти працюють 1-6 місяців); зросла частка жінок-мігрантів середнього віку, що працюють у домашньому господарстві.

Потоки трудових міграцій мають доволі чітку географічну спрямованість. Як правило, вони здійснюються до держав-сусідів, найближчих країн або віддалених країн, які здатні задовольнити економічні пріоритети трудових мігрантів. Насамперед, це Російська Федерація, Італія, Чеська Республіка, Польща, Угорщина, Іспанія та Португалія.

Найактивнішу участь у зовнішніх трудових міграціях беруть мешканці західних регіонів України (Волинська, Рівненська, Хмельницька, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська, Львівська області). Це пояснюється трьома причинами: регіони тривалий період були і залишаються праценадлишковими; регіони межують з багатьма європейськими країнами; для українських мігрантів є ряд преференцій. Преференції є такими:

- ✓ етнічні преференції. Наприклад, громадяни, які можуть довести польське походження і оформляють

карту поляка, мають право на працевлаштування в Польщі без обмежень. Подібний закон діє і щодо етнічних угорців;

- ✓ преференції для жителів прикордонних територій: діють угоди про місцевий прикордонний рух між Україною та Польщею (50-км зона вздовж кордону, окрім Львова), Угорщиною (50-км зона охоплює 400-450 тис. громадян України, з яких приблизно 180 тис. – угорці), Словаччиною (30-км зона охоплює приблизно 400 тис. українців);

- ✓ преференції для сезонних працівників. Наприклад, у Польщі діє новий регламент сезонного працевлаштування для українців. Відкриття аграрної сфери для сезонного працевлаштування громадян сусідніх держав звільняє їх від необхідності оформлення дозволів на працю.

Значний потік трудових мігрантів до Російської Федерації зумовлений не лише територіальною близькістю, родинними зв'язками, але й "відкритістю" кордонів України і Росії.

10-14 % трудових мігрантів з України має повну вищу освіту. Переважають мігранти з сільської місцевості, серед них більше одружених. Середній вік трудових мігрантів – 30-50 років. Головними галузями працевлаштування українських мігрантів є будівництво (30-50 %), сільське господарство (8-9 %), домашнє господарство (15-16 %), сфера послуг (8-15 %), промисловість (до 5 %).

Перекази з-за кордону за даними НБУ до України склали 2,9 млрд дол. у 2008 році (1,6 % ВВП), з України – 0,5 млрд дол. Тобто в Україні позитивне нетто надходжень дорівнює 2,4 млрд доларів. Порівняно із середньою 2000-х років обсяги надходжень зменшилися.

Трудові міграції з України мають позитивні та негативні сторони. Стосовно позитиву, це поліпшення матеріальних умов життя українського населення; формування середнього класу, що є проблематичним лише зусиллями власної держави; інтеграція України до Європейського ринку праці; набуття досвіду, опанування нових технологій; зменшення зареєстрованого рівня безробіття; розвиток малого бізнесу в Україні мігрантами, що повертаються, або за рахунок грошових надходжень від них.

Водночас масштабні трудові міграції створюють ряд проблем для України:

- ✓ розпад сімей, пияцтво, сімейні зради (якщо один із батьків виїжджає як трудовий мігрант);
- ✓ соціальне сирітство (нестача батьківської уваги, брак родинних цінностей, легковажне ставлення до життя, "легких грошей", девальвація цінностей, сум за батьками). Загрози формування ще одного "втраченого покоління" (93 % мігрантів мають від 1 до 3 дітей);
- ✓ відтік з країни трудового потенціалу;
- ✓ формування дефіциту кваліфікованих працівників на внутрішньому ринку праці України (при надлишковій підготовці фахівців із кон'юнктурних спеціальностей);
- ✓ трудові мігранти отримують безкоштовну освіту в Україні та згодом претендують на пенсійне забезпечення, але не працюють у своїй країні; пенсійні та соціальні фонди не наповнюються відрахуваннями з їх заробітної плати. А вони та їх діти претендують на всі соціальні гарантії – безкоштовну освіту, медицину і т.п.;
- ✓ втрата інтелектуального потенціалу держави;
- ✓ негативний імідж України як держави, що не здатна створити гідні умови для власних громадян.

Трудова імміграція українців має переважно тимчасовий та нелегальний характер, як наслідок, мігранти не мають бажання інтегруватися до нового суспільства. Незнання або погане знання мови ускладнює проблему інтеграції. Майже третина трудових мігрантів виїжджає без знання мови країни прибуття. Головним шляхом

адаптації, взаємодопомоги та освоєння у новому суспільстві стає Інтернет.

Україна також є транзитною державою для нелегальних трудових мігрантів та біженців з інших країн. Найбільше нелегальних трудових мігрантів та біженців приїжджають з Пакистану, Індії, Афганістану, Бангладеш.

На території України, як правило, затримується 14-15 тис. нелегальних мігрантів, на кордоні – 25-27 тис. Напрями нелегальної трудової міграції через Україну є такі (рис. 2):

- ✓ Індійсько-Пакистансько-Афганський: Бангладеш – Індія – Пакистан/Афганістан – Іран – країни Закавказзя (країни Середньої Азії) – Росія – Україна – Західна Європа;
 - ✓ Китайський: Китай – Росія (Москва) – Україна (Київ-Львів) – Західна Європа;
 - ✓ В'єтнамський: В'єтнам – Європейська Росія – Україна – Західна Європа;
 - ✓ Арабсько-курдський – Ірак/Сирія/Йорданія/Ліван/Палестина/Єгипет – Україна.
- Найбільше біженців потрапляє до України через російський кордон та Одесу.

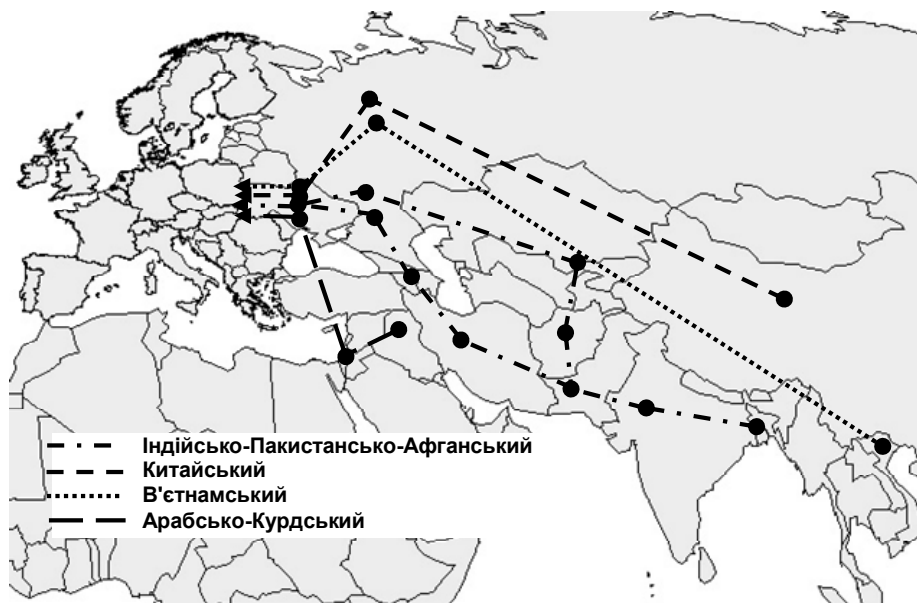

Рис. 2. Напрями нелегальної міграції через Україну

Висновки.

1. Офіційна статистика щодо обсягів зовнішньої трудової міграції є недостатньою, водночас експертні оцінки істотно різняться як за методиками, так і за результатами.

2. З одного боку, масштаби зовнішньої трудової міграції українців є загрозливими для стабільного соціально-економічного розвитку України, але з іншого боку, забезпечують зростання добробуту самих мігрантів та їх сімей. Мотивами трудових міграцій з України є не лише економічні, але й істотною мірою соціально-психологічні. Значна частина трудових міграцій є не вимушеною, а свідомою.

3. Позитиви зовнішньої трудової міграції для України не є визначальними на шляху обґрунтування міграційної політики держави. Вкрай необхідно вдосконалити міграційну політику України, спрямовану на заохочення

працевлаштування в країні. Потрібна реклама безпечного та оплачуваного українського ринку праці для українців (у тому числі й за кордоном).

4. Україна є транзитною країною для нелегальних трудових мігрантів та біженців, які прагнуть потрапити до ЄС, але частково залишаються в Україні.

1. Праця України. 2008. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат, 2008. – 306 с. 2. Економічна активність населення України. 2008. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат, 2008. – 228 с. 3. Зовнішня трудова міграція населення України. – К.: Український центр соціальних реформ, Держкомстат України, 2009. – 120 с. Режим доступу: www.uscr.kiev.ua. 4. Положение мигрантов из Беларуси, Молдовы и Украины на рынках труда Латвии, Литвы, Венгрии, Польши и Словацкой Республики Итоговый отчет. – Европейская Комиссия, 2009. – 121 с. Режим доступу: www.soderkoping.org.ua/ 5. Мезенцева Н.І. Суспільно-географічний аналіз ринку праці в Україні // Вісник Київського ун-ту. Географія. – Вип.51. – К.: ВПЦ "Київський ун-тет", 2005. – С.32-34.

Надійшла до редколегії 12.09.2009

УДК 911.3

В. Смаль, канд. геогр. наук

"НОВА ЕКОНОМІКА": ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Зміни, що відбулись в економіці розвинутих країн впродовж останніх трьох десятиліть, вплинули на розвиток світового господарства в цілому та кожної національної економіки зокрема. У статті проаналізовано та згруповано основні теорії, що пояснюють ці зміни з різних точок зору.

The changes that have occurred in the advanced economies during the last three decades had an impact on the world economy as well as on all the national economies. The main theories that discuss these changes from different points of view are analyzed in the paper.

Вступ. Постановка проблеми. У останній чверті двадцятого та першому десятилітті нинішнього століття у світовому господарстві відбулися радикальні зміни,

які дозволяють говорити про формування так званої " нової економіки". Хоч це не єдина назва, яка використовується для означення здійснених трансформацій. У